

Ի՞նչ անց Բստուծոյ՝ ոչ որ երջանիկ է :
Ոչ որ ի մարդկանէ կրնայ Բստուծոյ
հարուածներէն փախչիլ :

Շատախօս բժիշկը՝ մէկ հիւանդու-
թիւն մ' ալ ինքն է :

Երթուծիւնը նաւահանգիստ մըն է
որ ամէն մահականացուաց առջև բաց է :

Ի՞նչ որ քու անձիդ սաստիկ բարե-
կամ ես , մի միայն բարեկամ մըն ալ
չես ունենար :

Ի՞նչ որ ամէն թշուառութեանց դա-
դարումն է :

Ի՞նչ տղի որ խնամքը ամէն բանի կը
յաղթէ :

Հեշտութեան գերի մի ըլլար :

Երկարհիս ամէն մեծութիւնները
իմաստնոց աչքին առջև ծաղրական իր
մըն են :

Ի՞նչ երբէք սուտ խօսք մը երկար ժա-
մանակ ծածուկ կը մնայ :

Կը շարունակուի :

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆՔ

ԱՌՏՆԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Հատուածք և այլ և այլ ոտակի մատուցք կեն-
դանոց :

Ի՞նչ և չգտանք : — Ի՞նչ որ թն ու ձրգ-
տանքներն այնպիսի գործուածներէ ձե-
ւացած են , որ երկար եփուելով ջրոյ
մէջ կրնան բոլորովին բնամածուած փո-
խուիլ . քանի որ այս փոխակերպու-
թիւնս առաջ գնացած չէ՝ այն գոր-
ծուածներն ունեւելով և դիւրաւ բաժա-
նելի ըլլալով , մանաւանդ երբ մատաղ
կենդանեացմէ առաջ եկած ըլլան , կը-
նան մարդկանց սննդեանն ալ մէջը մըտ-
նել : Հորթերուն գլխոյն ուտելի մասին
մեծագոյնն է մորթը . իսկ այն գլուխ-
ներն որ ուտելու չեն գործածուիր , կա-
շին ամբողջ կը հանեն մորթին հետ և
խաղախորդներուն կը ծախեն : Ի՞նչոք

ալ յառաջ քան զխաղախելը՝ գլխոյն
մասը կը կտրեն և սոսինձ կամ բնամա-
ծուած շինողներուն կը ծախեն :

Հորթերուն կամ ոչխարներուն ո-
տուրները , բաց ի ոսկրէն , գրեթէ բո-
լորովին մորթէ և ձգտանքներէ կազ-
մուած են . ասոնց մէկ մասը մարդկանց
սննդեանը կը ծառայեն , իսկ մնացածը
սոսինձ շինողներուն կը ծախեն : Ի՞նչ
տեսակ կենդանական գործուածները
մի միայն անմիջնորդական սկիզբ մը բո-
վանդակելով կրնան աւելի սննդարար
ըլլալ քան զբնամածուածը , որ իրենց
քայքայմունքէն առաջ կու գայ , բայց
սակայն մին սննդարար յատկութեցն
հետ չբաղդատուիր : Ի՞նչ ան գի միսը ,
ինչպէս յառաջագոյն տեսանք , շատ մը
անմիջնորդական սկիզբներ ունի գոր-
ծարանական և անգործարանական , նը-
ման այն սկզբանցն որ մեր գործուած-
ները կը կազմեն :

Կենդանեաց մորթն ու ձգտանքները ,
ինչպէս նաև Դերմիսը ըստած ձկան լու-
ղական փամփշտին թաղանթը կրնան
գործածուիլ քիչ մասամբ սննդարար
հեղանիւթոց մէջ , որպէս զի պաղելով
գոգող դառնան :

Ի՞նչ տեսակ տեսակ գոգողները , ինչ-
պէս նաև բնամածուած աւոր լուծմունք-
ները , այս մասնաւոր հանգամանքս ու-
նին որ երբ սկսին խմորիլ՝ մէկէն կը
թթուին , որով վրանին բորբոս կը կա-
պեն և անառողջ կ'ընեն այն սննդարար
նիւթերն որոնց մէջ կը գտուին : Ի՞նչ
զգուշութեան պէտք են չուտելու այն
մեղէն կամ ապխտեալ կերակուրները
որ թթուիլ սկսեր են և վրանին քիչ
կամ շատ բորբոս կապեր են :

Ի՞նչ : — Ի՞նչ կենդանեաց , որոնց
միսը կ'ուտուի , արիւնն ալ կրնայ սննդ-
դարար գոյացութեանց կարգն անցնիլ :
Շատ տեղ , Շուէտի երկիրը , սպան-
դանոցի կենդանեաց արիւնը օգտակար
կերպով կը գործածեն մասնաւոր հաց
շաղուելով : Հաճախ կը գործածուի
հաւեղինաց արիւնն ալ կերակրոյ մէջ ,
ինչպէս նաև նապաստակի ու խոզի ա-
րիւնը , որ ուրիշ կենդանեաց արիւնէն

կը զանազանութի իր մասնաւոր ախորժ հոտովը . խողի արիւնը աւելի դւրաւ կը մածնու , իր մէջը քիչ մը աւելի է բնաթելը , և սակայն ընդհանրապէս պարարտ նիւթոյ և հոտաւէտ նիւթոյ հետ կ'ուտուի , որ իր մասնաւոր յատկութիւնները կը չափաւորեն :

Խսկ սպանդանոցի կենդանեաց արիւնը զգալի անախորժ հոտ մը ու համամը ունենալուն սննդարար նիւթոյ կարգը չէ անցած : Ազեցին մարդիկ անով գոնէ կենդանիները սնուցանել , բայց յաջող ելք մը չունեցան , մասնաւոր երբ շատ քանակութեամբ տրուի :

Հաւելի : — Բազմաթիւ բնալոյծներ և բնախօսներ ետեւէ եղեր են քննելու հաւելին բաղադրութիւնը , անոր պահպանութիւնը և թիւսի երեւոյթները :

Վիտաւորապէս հաւու հաւելի թը այս քննութեանցս ենթակայ եղեր է , վասն զի քան զամէնն այն աւելի կը գործածուի մարդուս սննդեանը մէջ : Հայտնի է թէ այս սննդարար գոյացութիւնս կը բովանդակէ այն ամէն սկիզբները՝ որ անտնօրինելի են կենդանեաց գործուածոց ձևացմանը , որովհետեւ բաւական է բողբոջին աճմանը , առանց արտաքին սննդեան մը , որ աստիճանաբար պզտի կենդանւոյ մը կը կերպարանափոխի , որուն բաղադրութեանը մէջ կան ջիւղ , ձգտանք , ոսկր , մորթ , և այլն : Երոնց պէտք եղած կրի ու մագնեսիոնի փոսփորութը հաւելին կեղեք կը մատակարարէ թիւսի ժամանակ : Ասան զի իրօք հաւելին մէջ կը գտուի ազոգացեալ գոյացութիւններ , պարարտ նիւթեր , շաքարաւոր նիւթ մը , ծծումբ , փոսփոր և հանքային աղեր :

Հաւելին ձերմըկուցը կը բաղկանայ բնասպիտակուցէ (12.5 կամ 13 առ 100) , որ լոյծ է և բարակ կողերով խղիկներու մէջ փակուած . այս տեսակ գործուածը հաւելին ձերմըկուցին մածուցիկ պնդութիւն մը կու տայ , որ ջրով և հարմամբ կ'եղծանի , վասն զի խղիկները կը պատուին :

Վեղնուցը կը բաղադրուի պարարտ

նիւթերէ , որ ազոգացեալ նիւթոյ մէջ կ'ընկած են , և լոյծ կը կենան աղային գոյացութեանց հետ ջրոյ մէջ , որ բոլորական ծանրութեանը 51.2 առ 100 է , երբ հաւելին թարմ ըլլայ :

Հաւու հաւելին միջին ծանրութիւնն է 55 կրամէն մինչև 60 կրամ , կամ տաճկաց 17 տիրէմէն մինչև 19 տիրէմ , և այս կերպով կը բաշխուի իւր մասանցը . կեղեք՝ 6 կրամ կամ 2 տիրէմ , ձերմըկուցը՝ 36 կրամ կամ 12 տիրէմ , և դեղնուցը՝ 18 կրամ կամ 6 տիրէմ :

Հաւելին և իւրիշ Լաւելին : — Հաւելիններն ազատ օդոյ մէջ թողլով իրենց կեղեքին ծակտիքներէն ջուր կ'արտաշնչեն շոգիացմամբ , որուն միջական չափն է 3 կամ 4 հարիւրորդակրամ մէկ օրուան մէջ . որով իրենց խտութիւնը կը նուազի և կրնայ այս բանս նշան մը սեպուիլ անոնց աւելի կամ նուազ թարմ ըլլալուն :

Եթէ ջրոյ մէջ չափաւոր քանակութեամբ աղ լուծենք , իբր 10 առ 100 , նոր ածուած բայց պաղած հաւելին հետ գրեթէ նոյն խտութիւնը կ'ունենայ . ուստի կրնանք այս լուծմամբս հաւելիններուն աւելի կամ նուազ թարմութիւնը փորձել . օրինակի համար , եթէ այս լուծմանս մէջ կամաց կամաց հաւելի մը ընկղմենք ինչուան յատակը , թարմէնէ վեր չելլեր . իսկ չէ՝ թէ որ քանի մը օրուան է , հարկաւորապէս իրմէ ջրոյ մասունք կորսնցուցած է և անոր տեղը օդ ընդունած նոյն չափ տարածոցաւ , որով տեսակարարապէս աւելի թեթեւ կ'ըլլայ ու ջրոյն երեսը կ'ելլէ : Այս հնարքովս կրնանք նաեւ իմանալ հաւելիններուն աւելի կամ նուազ թարմութիւնը , այնպիսի լուծմունքներ գործածելով՝ որոնց մէջ աղը աստիճանաբար կը նուազի . այն հաւելիններն որ ամենէն տկար լուծման յատակը կը մնան , անոնք ամենէն հինն են :

Այս փորձս այլայլութիւններ կը կրէ , և հաւասարապէս չափուգութիւն այն հաւելիններուն վրայ՝ որ գոյ սնտուկ-

ներու մէջ պահուած ըլլան կամ ազատ օդոյ մէջ թողուած, շրջասփիւռ օդը աւելի կամ նուազ չոր կամ խոնաւ ըլլայ: Ուստի այս պարագաներուն պատճառաւ փորձին տուած նշանները մերձաւորապէս են, բայց ընդհանրապէս բաւական են ճանչնալու թարմ հաւկիթները հիներէն:

Երբ մեծ քանակութեամբ եռացող ջրոյ մէջ մէկ կամ շատ թարմ հաւկիթ ձգուի, կեղեւը կը ճաթի. վասն զի բոլորովին լեցուն ըլլալով չկրնար ընդդիմանալ ներքին հեղանիւթին ուժոյն որ ջերմութեամբ կ'ընդլայնի: Սակաւաքանակ եռացող ջրոյ մէջ նոյն երեւոյթը չտեսնուիր, վասն զի ջրոյն բարեխառնութիւնը կ'իջնէ, երբ հաւկիթները մէջը կը ձգուին ու կամաց կամաց կը սկսի բարձրանալ, որով ներքին տարածոցն ալ կամաց կամաց կ'աճի ու կեղեւին ծակտիքներէն քիչ քիչ հեղանիւթէն դուրս կը ծորէ: Հետեւաբար նուազ թարմ հաւկիթները եռացող ջրոյ մէջ ձգուելով չեն ճաթիր, վասն զի իրենց մէջն եղած օդը բաւականապէս ճնշուելով կը չափաւորէ ներքին հեղանիւթին ընդլայնմանէն առաջ եկած ոյժը:

Հաւկիթը խաշելու ժամանակ, շրջասփիւռ ջուրը կը լուծէ ճերմրկուցին ու աղերուն պզտի քանակութիւն մը որ կեղեւին ծակտիքներէն դուրս կ'ելլեն, և միանգամայն այս ջրէն մաս մը ներս կը թափանցէ. ուստի զգուշանալու է հաւկիթն այնպիսի ջրոյ մէջ չխաշել, որ անախորժ հոտ մը կամ համ մը ունին և անառողջ գոյացութիւններ կը բովանդակեն:

Հաւկիթին Ինքնիշխանութիւնը:— () զնոր հաւկիթին կեղեւին ծակտիքներէն ներս կը մտնէ՝ անոր աւրուելուն սովորական պատճառներէն մէկն է, որ թեթեւ մը կը սկսի խմորել. իսկ երբ դիպուածով կեղեւը քիչ մը ճաթած ըլլայ, ներքին թաղանթը պատուած և ճերմրկուցին քանի մը խղիկները խորտակած, աւերածութիւնն այնչափ շուտ առաջ կ'երթայ որչափ արտաքին բա-

րեխառնութիւնը բարձր ըլլայ. ան աւելի փտուտ խմորումը կը սկսի, որով ծծումբը կը միանայ ջրոյն ջրածնին հետ, ինչպէս նաեւ թթուածինը խմորումն առաջ կը տանի և կը զայրացնէ: Այս է ծծմբացեալ ջրածնին կամ ծծմբաջրածնական թթուին սկզբնաւորութիւնը և աւրուած հաւկիթներուն գարշահոտութեան պատճառը:

Հաւկիթի պահելու հարց:— Հաւկիթ պահելու լաւագոյն հնարքն է ըստ կրի օդոյ ներկայութիւնը խափանել: Ուստի պահելիք հաւկիթները պէտք է որ թարմ ըլլան, և հետեւաբար ըստ կարի ճերմրկուցին հեղանիւթով լեցուն:

Շատ դիտողներ կը միաբանին ըսելու թէ քան զամէն աւելի դիւրաւ կը պահուին այն հաւկիթներն որ բեղմնաւորուած չեն:

Արպէս զի հաւկիթին կեղեւէն ներս օդ չթափանցէ՝ կրնայ գործածուիլ պարարտ գոյացութիւն մը՝ թեթեւ տաքացուցած վրան քսել, ինչպէս են հորթու ճարպ, ձէթ, ձէթէ ու ճարպէ խառնուրդ, կամ լաւ ևս ձիթոյ ու մոմի խառնուրդ. նոյնպէս կրնայ գործածուիլ խիժոյ մածուցիկ լուծմունք մը կամ գինւոյ ոգիքով պատրաստուած վէռնիճ մը: Բայց այս հնարքներս մեծաւ մասամբ սուղ կը նստին:

Վիւրագին հնարք մը կայ, որ ըստ մեծի մասին կը յաջողի, և է թարմ հաւկիթները կրով յագեալ ջրոյ մէջ դնել ու գետնափոր տեղուանք պահել, ուր բարեխառնութիւնը փոփոխութեւն չատ ենթակայ չէ: Հոս կը տեսնուի որ օդը ներս չկրնար թափանցել, վասն զի հաւկիթները լեցուն են, և կիրը ոչ միայն ըստ մասին կը խնու կեղեւին ծակտիքը, այլ նաեւ իր փտութեան հաւառակ յատկութեամբ կ'ընդդիմանայ նոյն իսկ ջրոյն փտութեանը:

Վուցէ լաւ ըլլայ այս կրի կաթին մէջ երկու կամ երեք հարիւրորդը շաքար աւելցնել, որ կիրն հետը չաքարուտ մը կազմելով աւելի քանակութեւն կը լուծուի:

Սոյնպիսի հնարք մըն ալ վերջերս առաջարկուեցաւ . և է թարմ հաւկիթները 10 առ 100 աղախառն ջրոյ մէջ դնել . այս աղային լուծմունքը կեղեւին ծակտիքներէն ներս կը թափանցէ և ինչուան գործարանական նիւթը կը հասնի , և կը պահէ զայն աւերածութենէ : Վնասի մը ժամէն ետեւ հաւկիթները կրնան այս ջրէն հանուիլ ու օդոյ մէջ թողուիլ . անոնց կեղեւը կը չորնայ , բայց լուծման մէջի աղն որ ներս թափանցեց ծակտիքը կը խնու :

Ձիւկիթ . — Ձկնկիթը կը պատրաստուի ձկանց հաւկիթներէ , մասնաւորապէս Գերիւն ըստած ձկան հաւկիթներէ , որուն լուղական փամփուշտէն կը շինուի նաեւ այն սոսինձը որ ձկնասոսինձ կ'ըսուի : Այս սոսինձը կը գործածուի գլխաւորապէս ճերմակ գինիները , գարեջուրը պարզելու , և սննդարար դոզողներ պատրաստելու : Իսկ ազնիւ ձկնկիթը առաւելապէս Ուսսաստան կը շինուի , և ուրիշ երկիրներ ալ կը խրկուի , որն որ ազօդացեալ գոյացութիւն մը ըլլալով մարդկանց սննդեանն օգտակար է և առողջարար :

ԲՆԱԿԱՆԻ

ԿԵՆԴԱՆԱԲԱՆ ՈՒԹԻԻՆ

վարագ :

Վարագը , որ կ'ինճ ալ կ'ըսուի , խողին շատ նման է , այս տարբերութիւն միայն որ վարագը վայրենի խող է , և խողն ընտանի վարագ : Բայց խողին հետ որ բաղդատուելու ըլլայ իր բնաւորութեանը , սովորութեանցն ու նոյն իսկ արտաքին երևութիւն կողմանէ , աւելի վեր կը նախագասուի : Յաղթանդամ է մարմնով , մորթը սեւ ու պինդ , և ահաւոր ժանիքներով զինուած . խորին ու խոնաւ անտառները կ'ախորժի ,

որոնց մէջ տղմուտ տեղ մը կ'ընտրէ ու իր կենաց մեծ մասը հոն կ'անցընէ : Իրիկունները դուրս կ'ելլեն վարազներն իրենց կերակուր փնտռելու համար , ու մեծ փնաս կը հասցընեն արտորէից , և թէ որ սաստիկ անօթի ըլլան՝ ինչուան մարդկանց վրայ ալ կը յարձակին :

Վսանըհինգ երսուն տարի կ'ապրի վարագը . էգը երկու տարեկանէ սկըսեալ կրնայ ձագ բերել , երկուքէն ինչուան տասը ձագ մէկտեղ . տարին մէկ անգամ միայն կը ծնանի , և այն միջոցին այնպիսի տեղ մը կ'երթայ կը պահուրտի՝ որ ոչ իր ընկերը , ոչ գայլերը և ոչ մարդիկ կարենան գտնել իր ձագերը : Եւ որ յետ այս զգուշութեանը թշնամի մը գալու ըլլայ վրան , իբրեւ գթած մայր մը կտորձութեամբ կը կռուի հակառակորդին հետ . անոր համար ալ ձագերը շատ ուշ կը բաժնուին իրենց մօրերնէն՝ ճաննալով անոր սէրը : Շատ անգամ խել մը էգ վարազներ իրարու հետ կը միանան ու իրենց երկու իրեք տարուան ձագերովը մէկտեղ կ'ապրին , որով մեծ ընկերութիւն մը կը ձևանայ . երբոր հարկ ըլլայ իրենք զիրենք պաշտպանելու ընդդէմ օտարաց , զօրաւորները մէջտեղ կ'առնեն զտկարներն ու դեռահասակները , և խիտ առ խիտ շարուելով՝ իրենց կնճիթովն ու ժանիքներովը շատ անգամ զղջալ կու տան յարձակողին իր ըրած անխոհեմութեանը վրայ :

Վնասի որ տարիքնին առաջ կ'երթայ ու եօթը ութ տարուան կ'ըլլան , արունները երթալով կը վայրենանան . և այն աստիճանի ուժ ու կորովութիւն կը ստանան , որ որսորդաց շատ վտանգաւոր են իրենց կատաղութեամբը : Շատ քիչ անգամ կը հանդիպի որ սպաննուին առանց յաղթողներուն խել մը շունները պատուելու , կամ առանց նոյն իսկ մարդիկներուն ցուցնելու իրենց կնճիթն զօրութիւնը : Երբոր որսորդը կրնայ հալածել զվարագը իր տղմուտ բնակութենէն , երբոր կը տեսնայ կենդանին որ կռուոյն դէմ չկըրնար դնել , կը սկսի փախչիլ , բայց ոչ